

Ђорђе СТЕПИЋ*

ИНТЕРВЈУ: ПРОФ. ДР СРЂАН ШАРКИЋ

Проф. др Срђан Шаркић рођен је у Београду 1948. године. Дипломирао је на Правном факултету Универзитета у Београду 1971. године. На истом факултету је магистрирао 1975. године, одбранивши тезу о римском Сенату, те докторирао 1980. године са тезом о цариградском Сенату од IV до VII века. Звање асистента на Правном факултету Универзитета у Новом Саду стекао је 1973. године. У току 43 године рада на овом факултету (на коме је обављао и дужност декана од 2000. до 2002. године) напредовао је кроз сва звања, све док се није пензионисао 2016. године као редовни професор.

Предавао је Општу историју државе и права, као и изборне предмете Велики правни системи и кодификације и Правне теорије и институције антике. Области његовог академског интересовања су византијско и српско средњовековно право, те утицаји римског и ромејског права на српско средњовековно право.

Објавио је преко 90 научних и стручних радова, на српском и више страних језика. Поред тога, издао је и збирку „Одабрани извори из државноправне историје Југославије” (са Љубомирком Кркљуш). Аутор је неколико уџбеника: „Основи правне историје”, „Основи римског права”, „Историја државе и права”, „Општа историја државе и права”, „Општа историја државе и права” (са Љубомирком Кркљуш), „Правне теорије и институције антике” (са Антуном Маленицом), „Велики правни системи и кодификације” (са Драгољубом Поповићем) ...

* Водитељ интервјуа је сарадник у настави и студент докторских студија на Правном факултету Универзитета у Београду, djordje.stepic@ius.bg.ac.rs

Написао је и више монографија: „Правне и политичке идеје у Источном римском царству: од почетка Константинове до краја Јустинијанове владавине”, „Закон у глагољским и ћирилским правним споменицима (од XII до XVIII века)”, „Средњовековно српско право”, „*A History of Serbian Mediaeval law*”... У његову част 2020. године је приређен зборник радова *Nomophylax*, пригодно назван по највишем државном чиновнику задуженом за право у Византији.

Разговор са професором Шаркићем обавио је мср Ђорђе Степић, уз техничку подршку г-ђице Ружице Ристивојевић и г. Сима Илића, 30. децембра 2024. године.¹

Ђорђе Степић: Поштовани професоре, пре свега, хвала Вам што сте прихватили наш позив за интервју за Весник правне историје.

Проф. др Срђан Шаркић: Задовољство ми је.

Ђ. С: Најпре, обичај је у оваквим интервјуима да почнемо разговор о неким темама о детињству и младости. Да ли сте у току школовања, одрастања, показивали нека интересовања која ће Вас одвести на студије права?

С. Ш: Нисам, ја сам заправо показивао интересовање за историју. Ја сам се од шестог разреда основне школе био зарадио историјом. Али, ето, када сам завршио гимназију нисам се определио да студирам историју јер сам сматрао да Правни факултет пружа више различитих могућности за запошљавање, и онда сам, по тој некој логици, уписао права. Међутим није ме страст за историјом прошла, и кад сам дипломирао окренуо сам се правној историји и цео свој радни век бавио се тиме, а ево бавим се и сада, иако сам већ осам година у пензији. Али, овако искрено да кажем, више се осећам историчарем него правником, иако имам диплому правног факултета.

Ђ. С: Ово је можда увод у одговор на следеће питање. Дакле, поменули сте колико врата може да отвори право као струка – онда је то вероватно ваше интересовање ипак пресудило да се бавите правном историјом.

С. Ш: Па јесте, и због тога сам врло задовољан. Зато што, за разлику од оне историје коју ми зовемо општа или политичка, зависи како ко, мислим да ми је правна историја отворила и разјаснила многе проблеме, јер проучавање права и правних установа мислим да прониче боље у историју једнога друштва него она политичка историја;

1 Интервју је обављен у професоровом породичном дому у Новом Саду. У лично име, као и у име редакције Весника правне историје, захваљујем се професору Шаркићу и његовој супрузи Маријани на великом гостопримству које су нам указали.

и често они који не воле историју кажу: ето, терали су нас да бубамо разне датуме и чињенице, а када се, рецимо, прочита неки текст из правне историје, мислим да он може да буде занимљивији.

Ђ. С: Дакле историја процеса и историја права, пре него тих детаља и хронологија.

С. Ш: Да, апсолутно стојим на том становишту.

Ђ. С: Студирали сте, као што сте напоменули, и докторирали на Правном факултету Универзитета у Београду, а читаву каријеру градили на Правном факултету Универзитета у Новом Саду.

С. Ш: Па то је стицај околности. Знате, ја сам дипломирао 1971. године, а то је било оно јако бурно време – дискусије око уставних амандмана, Маспок² у Хрватској, професор Ђурић,³ хапшење и одстрањивање одређених наставника и асистената са нашег факултета. И ја сам у тим дискусијама био можда мало превише револуционаран – у „Петицији”,⁴ када су биле жестоке дискусије око уставних амандмана, ја сам изрекао неке две беседе које су душебрижници на Правном факултету у Београду оценили као превише револуционарне. Иако је већ била варијанта да будем асистент у Београду, онда ми је онако дискретно, како се то већ у то време радило, речено да то не би било пожељно, да има другова који су против тога. И онда се појавио конкурс у Новом Саду. Ја сам мало размислио, јавио се, примљен сам, и од 1973. до 2016. ја сам 43 године провео на Правном факултету у Новом Саду. У међувремену сам се и преселио у Нови Сад и, ето, ваљда постао Новосађанин, не знам...

Ђ. С: Сократ је био крив јер је кваро омладину...

2 Маспок (Масовни покрет) или Хрватско прољеће, представљао је друштвени покрет у СР Хрватској, предвођен истакнутим хрватским комунистима (Мика Трипало, Савка Дабчевић – Кучар) чији је основни захтев била реорганизација југословенске федерације, те положаја СР Хрватске, која би се имала сматрати искључиво државом хрватског народа и у којој би службени језик био искључиво хрватски. Поред тога, тражено је и препуштање различитих федералних надлежности у корист СР Хрватске, па и засебна столица у Уједињеним нацијама, што би водило конфедерализацији или растакању СФРЈ. Поједини захтеви овог покрета нормативизовани су у уставној реформи 1974. године. Део подршке овом покрету дала је и усташка емиграција.

3 Михаило Ђурић (1925–2011) био је српски полихистор, академик САНУ, редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду и научни саветник на Институту друштвених наука. Крајем 1971. године удаљен је са Универзитета, а јула 1972. године осуђен је на две године затвора (доцније му је казна ванредно умањена на 9 месеци) због „непријатељске пропаганде” / „ширења српског национализма”, а поводом говора одржаног у вези са уставним амандманима из 1971. године.

4 Амфитеатар V на Правном факултету Универзитета у Београду.

С. Ш: Па, не знам да ли сам ја квариио омладину или не, али с обзиром како су прошли професор Ђурић и још неки други људи, ја нисам имао таквих последица. Мени је само дискретно речено да не би било добро да се јавим на конкурс. А у то исто време, један од мојих најбољих пријатеља, Мирослав Милошевић,⁵ и ја били смо једини постдипломци на Катедри за историју државе и права. Мирослав (или Мајк, како смо га ми звали) примљен је и био је професор Римског права. Нажалост, прерано нас је напустио. А ја сам онда отишао у Нови Сад и, као што рекох, ту сам заслужио и пензију.

Ђ. С: Дакле, цео Ваш радни век је протекао у Новом Саду. Можда би наше гледаоце/читаоце занимало како су тада изгледале студије права? На који начин мислите да су се можда највише промениле од тада до данас?

С. Ш: Мислите у Београду или у Новом Саду, или уопште?

Ђ. С: Уопште, и у Београду и у Новом Саду, али из искуства некога ко је студирао и цео свој радни век провео и у науци и у настави.

С. Ш: Студије су се доста промениле. Ја мислим да су сада студије далеко квалитетније из простог разлога што факултети располажу многим средствима, пре свега техничким, којима ми нисмо располагали и, заправо, које смо могли само да сањамо. Данас сви наставници имају компјутере, предавања се одржавају са *PowerPoint* презентацијом, што мислим да је далеко, далеко лепше и лакше и боље за студенте. На факултетима имамо учионице опремљене за симулацију суђења, скоро све учионице имају *PowerPoint* презентацију и тако даље. Тако да, са те стране, мислим да је студирање студентима много пријатније и лепше, бар ја тако мислим. Откако сам почео да држим, пре двадесетак година, предавања у *PowerPoint* презентацији и мени је било много лакше – а мислим да је и студентима било занимљивије кад су могли да виде и поједине документе, и поједине локалитете и географског и историјског карактера и тако даље. Е, сад... нећу да кажем да је настава и да су наставници раније били мање квалитетни. Напротив. У време када сам ја студирао имао сам среће да слушам велике асове правног факултета, као што су били професор Радомир Лукић,⁶ професор Мехмед Беговић,⁷

5 Мирослав Милошевић (1948-2014) био је професор Римског права, дугогодишњи шеф Катедре за правну историју, члан Савета и члан редакције часописа „Анали” на Правном факултету Универзитета у Београду.

6 Радомир Д. Лукић (1914-1999) био је правни теоретичар, филозоф и социолог, оснивач катедре за филозофију и социологију права на Правном факултету Универзитета у Београду, академик САНУ.

7 Мехмед Беговић (1904-1990) био је професор Породичног права на Правном факултету Универзитета у Београду, стручњак за шеријатско право и везе старог српског и османског права, академик САНУ.

професор Бора Благојевић,⁸ професор Михаило Константиновић⁹ и још неки други. Али они су тада имали на располагању микрофон, некад ни микрофон, таблу и креду – и ништа више; нису могли ни да сањају о компјутерима, *PowerPoint* презентацији... Али са друге стране мислим да смо ми у тој генерацији – ја сад не бих желео да будем конзервативан – много више читали. Мислим да данашње младе генерације врло мало или готово ништа не читају, да се превише ослањају на интернет, компјутер, мобилне телефоне и тако даље, што мислим да није сасвим добро и да би требало мало више да читају.

Ђ. С: Сада смо добили и вештачку интелигенцију, тако да ћемо тек видети у ком смеру то иде...

С. Ш: Е, о томе појма немам, ама баш ништа. Не знам, али видећемо, о том – потом.

Ђ. С: Колико је слушање предавања и студирање, како сте то лепо рекли, са тим професорима асовима утицало на вас касније као наставника и научника?

С. Ш: Од тих људи се доста могло научити, јер неки међу њима су били заиста генијалци, уметници, који су умели да нам то своје знање на један концизан и врло аргументован начин пренесу, тако да и дан-данас се сећам појединих предавања и предавача... Ето, нисам споменуо професора Михаила Ђурића, који је, нажалост, у време кад сам ја завршавао студије био ухапшен због те своје беседе, али он је био сјајан предавач. Он је нама држао два часа, а затим је трећи час био потпуно посвећен разговору са студентима. И ми смо могли све живо да га питамо, и да разговарамо, и да дискутујемо о књигама које нам је он дао као ширу литературу да прочитамо. Наравно, то је тада био изборни предмет и група је била доста мала, тако да је он имао ту привилегију да је радио са десет-петнаест студената, за разлику од професора на првој години. (Знате и сами како то изгледа у „Петици”, која је препуна и предавања су у две смене. Тако да то није исто.) Али он је био човек који се јако, јако трудио и волео да пренесе знање. Рецимо, професор Беговић, који је био један велики господин, он никад, никад одбрану семинарског рада није пропустио, и он је долазио на одбране семинарског рада студената друге године – он

8 Борислав Т. Благојевић (1911-1985) био је цивилиста, декан на Правном факултету Универзитета у Београду, оснивач Института за упоредно право у Београду и судија Уставног суда Југославије.

9 Михаило Константиновић (1897-1982) био је цивилиста, министар правде, професор на Правном факултету у Суботици и Београду и декан на Правном факултету Универзитета у Београду, оснивач Спољнотрговинске арбитраже при ПКЈ, творац више системских закона социјалистичке Југославије.

је био на Породичном праву – као да долази у Академију на неки симпозијум. Он то никада не би пропустио.

Ђ. С: Поменули сте професора Беговића који се, између осталог, бавио и шеријатским правом и једним мањим делом и правном историјом. Дидактички, када говоримо о правној историји, често помињемо „три историје права”: општу или упоредну традицију, како је зову, националну или српску правну историју, и римско право. Као неко ко се врло успешно бавио са све три, на који бисте Ви начин определили њихов однос? Колико је значајно изучавати те међусобне везе, и колико би требало и као студент и као научни радник ићи у ту ширину?

С. Ш: Та подела на општу историју, националну и римско право је начињена из чисто педагошких разлога. Можда би најбоље било да се то проучава као један предмет, али то би онда за студенте било јако, јако тешко. Узмите, рецимо, средњовековно српско право, ово чиме се ја бавим. Оно је под јаким утицајем византијскога права. Значи, ту су у вези општа и национална историја, јер не можете средњовековно српско право без Византије добро да разумете. А опет, Византију не можете разумети без Рима, јер византијско право је заправо римско право. Рецимо, у Италији, на Универзитету *La Sapienza*, где сам често одлазио, они чак избегавају тај израз „византијско право” него користе израз „грчко-римско право”, јер византијско право је заправо римско право на грчком језику. Тако да када проучавате поједине установе из средњовековног српског права, тачно можете да гледате ту нит која иде од римског права, преко византијског, и која се прихвата у средњовековној Србији. Све три дисциплине су изузетно повезане. А кажем, ова подела је из педагошких разлога.

Ђ. С: Да, као што рекох на почетку питања, чисто дидактички, у принципу је било згодно да се поделе...

С. Ш: Као што, рецимо, имате поделу, када је грађанско право у питању, на стварно, облигационо и наследно... Својевремено су на Правном факултету у Загребу сва та три предмета учили као један па би га онда на крају полагали, а слушали га две или три године. Наравно, то је било ужасно тешко, све то научити, па су онда дигли руке од тога и сад мислим да су и они то поделили. Боље би било да се то не дели на више предмета, као што би било боље да се ни историја права не дели –, али из педагошких разлога морамо да правимо те поделе.

Ђ. С: Можда, на трагу претходног питања мало провокативно: да ли општа историја или велике кодификације?

С. Ш: Видите, предмет „Велики правни системи и велике кодификације”, како је предаван на Правном факултету у Новом Саду, настао је као изборни предмет. И ми смо га замислили – кад кажем ми, мислим на колеге са катедре новосадске за историју државе и права – да се он предаје на трећој години, када су студенти већ положили и општу и националну историју и римско право, као нека надоградња. После су се дешавале разне ствари, како су се мењали планови и програми, па су чак предлагали да се тај предмет на првој години предаје, и заједно и паралелно са општом историјом, што је по мени, најблаже речено, нонсенс, да не употребим неку јачу реч. Ја бих тај предмет задржао као изборни, како смо ми то у Новом Саду и замислили, па нека се студенти одреде за тај предмет. Јер ми смо били својевремено у Новом Саду предложили четири предмета, два на трећој, два на четвртој години, као изборне предмете, али то су били предмети са наше, историјскоправне катедре. И то је доста дуго функционисало. Како је сада, право да вам кажем, не знам. Ствари се мењају, ја сам већ 8 година у пензији, са факултета ме баш много не зову, нити ме за било шта питају, тако да не знам шта су даље урадили. Немојте ме то питати. (Смех.)

Ђ. С: Без бриге. (Смех.)

С. Ш: Шалим се...

Ђ. С: Интересантно је, рецимо, као што смо поменули, да је Ваш научни рад пратио ту линију логичку: римско право – ромејско односно грчко–римско право – и средњовековно српско право. Ви сте магистрирали на римском, докторирали сте на цариградском Сенату. Па, пре него што се позабавимо неким другим занимљивостима и пикантеријама правне историје, домаће и стране: које увиде у политичке установе Рима из доба антике и раног средњег века (опет да наставимо са том ромејском линијом) бисте Ви издвојили као можда најзанимљивије за ширу публику?

С. Ш: Тешко питање, има много тога – само, ствари су се мењале. Поједине установе Рима су задржане у Византији, прешле су оне после и на средњовековну Србију, али су промениле своје значење. Речи су остале исте, али значење је друкчије. На пример – конзул. Знате добро шта је био конзул у доба Римске републике. У доба принципата он више није то. Али постоји та титула, цареви узимају и конзулско достојанство. У грчком преводу то је „ипат”. И у Византији прихватају ту титулу, али та титула више нема ни приближно онај значај који је имала у Риму.

Ђ. С: Додељује се чисто као почасна...

С. Ш: И додељује се као почасна титула. Ево, имамо ми један пример из наше историје да се неком тамо кнезу у Хуму, неком Михаилу Вишевићу, додељује титула ипата. И кад бисте то превели дословно – пази ти сад, онај тамо у Хуму полудивљи кнез је конзул!

Ђ. С: Ипат и патрикије Михаило Вишевић.

С. Ш: Јесте, и патрикије, од „патриција” римског... Та еволуција институција је врло занимљива ствар и може се посматрати на безброј примера. То је још она школа елегантних јуриста уочила у 16. веку, да су се сви ти изрази и суштина тих институција мењали кроз историју.

Ђ. С: Па и оно што је било тема Ваших првих већих истраживања: римски Сенат, па затим цариградски, који прелази полако у Синклит (*Σύνκλητος*) – сад већ излазимо из тог периода – више нема ту врсту улоге и политичке моћи...

С. Ш: Не, нема никако. Сенат се под називом Синклит помиње до 15. века. Већ у Јустинијаново време он је изгубио свој значај. Не иде цар у Сенат, у зграду где је Сенат заседао – него се Сенатом назива једна групација високих достојанственика који долазе у двор и које он назива „сенаторима”... А Лав Шести им одузима, својим Новелама, и оно право да учествују у законодавству; тако да он практично не постоји, али се у текстовима помињу Синклит и синклитики, као ти сенатори, и сенаторско достојанство сматра се највишим достојанством. А већ у доба и пре Јустинијана ти сенатори су подељени у три категорије, на оне *clarissimi*, *spectabiles* и *illustres*, и нису равноправни међу собом. Нису то они *patres*, они „очеве и уписани”, *patres conscripti* из Рима. А сви носе титулу сенатори и диче се тиме! На крају крајева, па сад свака држава има Сенат... не свака али многе државе имају Сенат као горњи дом свога Парламента, али то није ни приближно оно што је некада било. А називи су се задржали.

Ђ. С: Касније, када се РOMEЈСКО царство, да кажемо, помера према једном феудалном моделу, већ под Палеолозима, тај израз синклитики почиње да означава људе сенаторског ранга. Дакле, немамо као што смо имали у средњовековној Србији властелу, али синклитики су, у ствари, сви који би се могли кандидовати, односно сматрати неким ко би, ето, могао ући у тај замишљени Сенат.

С. Ш: Да, да – значи то више није ознака Сената као институције и чланова те институције, него више ознака једног сталежа који се све више и више уситњавао.

Ђ. С: То је лепа напомена како установе преживљавају, чак иако се профанишу и мењају по суштини.

С. Ш: Да, да, наравно.

Ђ. С: Које су, по Вашем мишљењу, најзначајније правне и политичке идеје које су обележиле тај период преласка из Римског у Ромејско царство и које су онда – да кажемо, неке – оставиле свој одјек у средњовековној Србији?

С. Ш: Ја сам се у мојој монографији „Правне и политичке идеје у Источном римском царству” определио на два питања. Једно је било однос владара према закону. Значи, да ли је владар изнад закона, или је потчињен законима? То је једна апорија око које се много дискутовало... А друго питање коме сам посветио пажњу је однос државе, односно државне власти, и цркве. Оно се поставило још чим је хришћанство легализовано: да ли је цар, који је несумњиви шеф државе, да ли је он истовремено и поглавар цркве? И око тога има пуно различитих идеја, док се те ствари нису искристалисале коначно. Јер, рецимо, једноме Јустинијану, који је био апсолутиста, није падало ни на памет да би се он сад потчинио неком тамо патријарху или чак папи; он је чак био толико моћан да је папу могао и да ухапси. Али касније се то одвојило, и на крају имамо оно чувено учење које је изражено у Епанагоги, једном византијском закону из 9. века, где се каже да постоје две власти које су потпуно одвојене: царска и црквена, патријархова. Они једни друге подржавају и живе, односно функционишу, у некој врсти органског јединства – и то учење се прихвата и у средњовековној Србији, и у Законоправилу Светога Саве; он то преузима, наравно, из Византије.

Ђ. С: Чак она формулација из Јустинијанове новеле о два дара...

С. Ш: Јесте, два највиша дара које имамо су...

Ђ. С: Свештенство и царство.

С. Ш: Тако је, то је још постављено у Риму. *Imperium*, као врста световне власти, и *sacerdotium*, као врста црквене власти, које једна другу допуњују. Али нису супротстављене.

Ђ. С: Оно што се у нашој науци назива начелом симфоније.

С. Ш: Јесте, па то је, заправо, та теорија симфоније, или у нашем преводу: сагласје. Тако је преведено у нашим текстовима. А симфонија је грчка реч, *simphoni* значи „слажем се, саглашавам се”. Тако да је овај превод „сагласје” сасвим адекватан. Ми кад кажемо „симфонија”, нама је прва алузија музика, али и ту је сагласје – када симфонијски оркестар свира музичари треба да се усагласе, а не да удара „један у клин, а други у плочу”.

Ђ. С: Поменули сте већ те преводе, односно напоре који су учињени приликом преузимања тих концепата из ромејског права најчешће. Код Светога Саве, односно у Законоправилу Светога Саве, уложен је управо велики труд да се те идеје прилагоде нашем поднебљу. Да ли Вам је нешто у тој области највише подстакло знатижељу?

С. Ш: Видите, када су у питању те византијске правне компилације које су превођене са грчког на српски, почев од Законоправила Светога Саве, па Синтагма Матије Властара и тако даље, постоји једно велико питање: колико се све то у средњовековној Србији примењивало? И то је оно што је нама правним историчарима који се бавимо том облашћу најтеже да разрешимо, и бојим се да то никада нећемо разрешити. Ја лично мислим да се то све баш и није примењивало, и да су српски владари – посебно у време Стефана Душана, када је држава подигнута у ниво царства и када је требало опонашати једну рафиниранију, и вишу и супериорнију цивилизацију – да су све те законе узимали да би се подигао углед државе. А да ли су се они у пракси примењивали, то је велико питање. Рецимо, има једна повеља коју је Стојан Новаковић назвао „Повеља којом Душан наговештава свој законодавни рад” или „Повеља о законодавном раду”; он ју је датирао у 1346. годину, мада има и неких других покушаја да се то датира. Он тамо на једном месту, када завршава повељу, каже: а сада када се он прогласио за цара, треба прогласити „закони јакоже подобајет имети” – законе какве треба имати. Какви су то закони? Па то су римски, односно византијски закони. Јер он је сада цар, и он мора да има законодавство. Цар без законодавства у оно време није имао никакав углед. Може свако да се појави и прогласи за цара – имали сте и онога Бокасу¹⁰ у Африци који се прогласио за цара, али му се свет смејао. Али овде у то време, у средњем веку, када се о томе много више водило рачуна, онда је било битно да цар има своје сопствено законодавство. Зато та реченица: треба „законе какве треба имати”. А шта је то? То су римски, односно византијски закони. Исто тако, у Душановом законику имате неколико чланова који са данашњег аспекта врло модерно делују, рецимо они 171. и 172, који стављају закон изнад цара. И да судије морају да суде по закону, а не по „страху од царства ми” – мене цара. Е сад се ту поставља питање: а да ли се то примењивало? Нажалост, судских пресуда немамо. Да су оне сачуване, можда бисмо могли да донесемо неки закључак. Али

10 Жан-Бедел Бокаса (1921–1996), генерал, (доживотни) председник Централноафричке републике (1966–1976) и цар Централноафричког царства (1976–1979). Након свргавања и бекства (1979–1986), осуђен је на смртну казну због низа тешких кривичних дела, касније преиначену у затворску (1987–1993). Његова царска титула није остварила међународно признање.

ни дан-данас судске пресуде не постају баш увек извршне, чак и ако се донесу.

Ја сам у једноме тексту покушавао да нешто на ту тему решим, али нажалост нисам имао ниједан правни извор, него сам имао један наративни, литерарни извор – то је Јањинска хроника, која приказује владавину оног Томе Прељубовића у Тесалији,¹¹ за кога се види да је био један силеџија и који уопште Душанов законик није, ако смем да кажем, зарезивао, него је све радио по своме. А то је у време док је Урош, Душанов син, још жив, или непосредно после његове смрти. Тако да је то сад велико питање: царство Душаново за оно време је било доста пространо, и да ли је у свим тим деловима, и удаљеним деловима царства, власт била довољно ефикасна да спроведе примену тих одредаба?

Ђ. С: То је оно друго велико питање, однос цара и закона. Отприлике, као она врста парадокса: „Бог ствара камен који не може да понесе” – „Цар ствара законе који ће онда и њега обавезивати”.

С. Ш: Тако је било, а сад да ли су сви примењивали тај закон... Ако говоримо о средњовековној Србији, треба имати у виду да је то 14. век – а 14. век је време моћне властеле коју је тешко било довести у ред. И сама та чињеница да Душан жели да уведе закон који би био јединствен за целу државну територију (рецимо, кад члан 68. прописује обавезе меропаха па почиње речима „Меропхон закон по свој земљи”, то значи да су за целу територију државе обавезе меропаха исте) – ако ништа друго, као намера, као интенција, то је велика ствар. Јер зна се како је било у то време: на овом феуду овако, онде онако, овај тражи ово, онај оно. Наравно, ништа боље није било у Француској, Немачкој... Узмимо Француску – колико је само било оних зборника обичајнога права, и свуда је право било различито. Па кад су ови што су састављали Француски грађански законик прегледали материју, они су испред себе имали 700 зборника обичајнога права. Сад замислите какво је то било правно шаренило у држави. Добро, јесте Француска велика земља, али опет – 700 зборника!

Ђ. С: Колико мислите да је данас нама тешко да сазнамо садржину уопште обичајног права, пре ових писаних извора о којима смо говорили?

С. Ш: Техника данас доста помаже. Ја нисам за то стручан, али видите да ови, рецимо, неки ДНК фактори и тако даље, могу да помогну

11 Напомена: у Епиру. Тесалијом је за време Душановог царства управљао Томин отац, кесар Прељуб.

помало у расветљавању неких ствари... Јесте тешко, али ипак мислим да смо у далеко бољој ситуацији него што су били, рецимо, истраживачи из 19. века.

Ђ. С: И у објективно бољој ситуацији него истраживачи неких нама суседних или сродних права. Рецимо, овај хроничан мањак извора и пресуда и појединачних извора о којима сте говорили је страховит у Бугарској.

С. Ш: Да, па јесте. Негде имате више, негде мање, у неких државама су те архиве далеко богатије. Ми смо имали ту несрећу да смо (дуго били под Турцима) – сад, стално су нам Турци за све криви, али ово је чињеница... И не само Турци, него је овај простор Балкана једна ветрометина где су се мењали разноразни господари, који је пљачкан, спаљиван, уништаван и многи извори су нестали. Неки су сасвим случајно нађени – знате пример Закона о рудницима деспота Стефана, који је случајно купљен на једној аукцији у Бечу. Не знам да ли Вам је позната та прича?

Ђ. С: Да, чини ми се да је била амбасадорова супруга...

С. Ш: Да, супруга амбасадора Франца Хочевара, једног Словенца који је био амбасадор (ФНРЈ) у Букурешту, то је било 1958, отишла је мало у шопинг у Беч (јер се у Румунији тад јако тешко живело, није било ничега), и онда на једној аукцији где је била купи текст Закона о рудницима. Ни она није знала шта је то кад је донела у Букурешт. Срећом, друг Хочевар је био доктор правних наука (није био правни историчар), и онда је начинио један леп племенит гест, поклатио је то Српској академији наука, и они су се одушевили, одједанпут: „Јој, Бога ти, види, нашли смо Закон о рудницима”, за кога се знало да постоји али се мислило већ да је потпуно изгубљен. Тако да, деси се да се понешто тако нађе – ово изгледа као нека холивудска прича, али десило се заиста тако.

Ђ. С: На том рукопису је радио професор Никола Радојчић...

С. Ш: Јесте, он га је објавио. После је Биљана Марковић, моја друга-рица са студија, дала превод на савремени српски језик и једну правноисторијску пропратну студију, где је објаснила поједине чланове тог Закона – не поједине, него све!

Ђ. С: Онда смо, на срећу, сазнали и за латинични препис – професор Лемерл (*Lemerle*)...

С. Ш: Јесте, то је професор Лемерл... И професор Сима Ђирковић је објавио тај латинички превод, који је ето пронађен у Типровцу у

Бугарској, то је неки рударски градић у Бугарској. Претпостављам да и то знате, Турци су га у време Сулејмана Величанственог превели на турски и користили га све време. Зашто да не – јер то је био рударски закон, руда је била потребна и Турцима и Србима. Према томе, ако је тај закон био добар, што га не би користили?

Ђ. С: Ако смо по њему то копање уређивали претходних „ен” деценија, можемо и наредних...

С. Ш: Па зашто да не? А ионако су радили Немци, то јест ти Саси...

Ђ. С: И онда оно што је био њихов обичај и што је ушло у закон је наставило само да се примењује и у тој рударској производњи.

С. Ш: О томе је доста писао професор Мехмед Беговић. Он је говорио о терминима из српског средњовековног права који су преко превода ушли у турски.

Ђ. С: Попут *башиџине*.

С. Ш: Јесте, попут *башиџине*, и других израза – *уцен*, рецимо. А нешто сам мало и ја писао о томе; додуше, објавио сам тај текст у иностранству, на француском.

Ђ. С: Кад смо већ говорили о законским изворима, једна од Ваших монографија је управо посвећена значењу речи „закон” и њених изведеница у старом српском праву – да пребацимо те међе средњег века – чини ми се, беше од 12. до 18. века?

С. Ш: Не само српском, ја сам то друкчије назвао, ја сам то назвао „у глагољским и ћирилским правним споменицима.” Тако да нисам хтео да одређујем то национално, шта је српско шта је хрватско, јер некад за неке споменике не знате како да их дефинишете. Рецимо, ако узмемо Пољички статут – он припада Хрватској и Хрвати сматрају да је то њихово, али он је написан ћирилицом. Е сад, данас да кажете Хрватима да је то што је писано ћирилицом...

Ђ. С: Као и повеља Омишанима...¹²

С. Ш: Да, и тако даље, и тако даље... Ја сам приметио, читајући, да тај израз „закон” има пуно различитих значења. У принципу, он не значи ово што је данас: највиши правни акт после устава, кога, не знам, доноси Парламент по специјалној процедури, или како се већ дефинише закон – ја нисам стручњак за теорију државе и права. Закон значи правно правило уопште. Како је то правно правило настало?

¹² Реч је повељи грађанима Омиша (у Далмацији) коју је издао Иван (Анж) VI Франкопан 1436. године.

Оно може да настане вољом владајућег слоја, односно државе, може да настане обичајем, може да настане уговором и тако даље. Али има тај израз и нека неправничка значења, као што је рецимо услов... А и пуно речи је изведено од „закон”. Неке од тих речи су дословни превод грчкога, рецимо *закономоложеније* за законодавство – то је *nomothesia* грчки; или *звездозаконије* – то је астрономија. Такав дословни превод се зове „калк”.

Ђ. С: Законоправило је у ствари Номоканон...

С. Ш: Законоправило је Номоканон, кад се дословно преведе... Али узмимо, рецимо, *звездозаконије* – ми смо тај израз данас потпуно изbacили, и кажемо „астрономија”. А што не бисмо рекли звездозаконије, кад је то наша реч? Као што, ето, кад сте поменули Законоправило – ми смо сви у школи и на факултету учили „Крмчија”, уместо да смо користили израз Законоправило кога је Сава искористио, и текст почиње: „С Божијом помоћу почиње Номоканон који се на српском језику каже Законоправило”.¹³ Јасно вам каже да је дословно превео: *номос* је грчки закон, *канон* је правило, значи Законоправило. А ми смо после прихватили ту искварену грчку¹⁴ реч „Крмчија”, од „Кормчаја књига” односно „Крманошева књига”, и ми смо учили у школи Крмчија, а израз Законоправило се уопште није спомињао. Зашто – ја не знам.

Ђ. С: Добро, он је афирмисан протеклих деценија.

С. Ш: Јесте, посебно захваљујући господину Миодрагу Петровићу, који је уложио огроман труд да изда Законоправило и преведе га савремени језик и заиста направи једно узорно издање, на чему му свака част.

Ђ. С: Када говоримо о узорним издањима, Ви сте своје дугогодишње бављење овим које смо поменули и многим другим установама права, из разних грана српског средњовековног права, крунисали једном обухватном монографијом, која је изашла на енглеском језику у издању, чини ми се, Брила (*Brill*). То је *A History of Serbian Mediaeval law*. Ово је, сад да не будемо скромни, први обухватни преглед историје права средњовековне Србије од краја 12. до 15. века, после оне

13 „Са Богом се почињу књиге ове, које се грчким језиком зову Номоканон, а нашим се језиком кажу Законоправило”. Превод је дат према издању првог тома Законоправила Миодрага Петровића.

14 Крмчија или Кормчаја књига (*Кормчая књига*, *Кормчая*), као назив за Номоканон, јесте руски превод грчког Пидалион (Πιδάλιον, Πιδάλιον), што значи крма/крманошево весло. У пренесеном значењу, Крманошева књига означава књигу којом се треба руководити.

„Историје српског права у Немањићкој држави” професора Теодора Тарановског. Колико је било изазовно радити такав посао после, ето, девет деценија, и колико је на Вас тај рад утицао, тог Вашег далеког претходника?

С. Ш: Професора Тарановског изузетно ценим, и та његова књига је заиста једно право ремек-дело. Он је био ванредан аналитичар и изузетно образован правни историчар. Међутим, та његова књига је објављена у интервалу од 1931. до 1935, и Тарановски није писао према захтевима савремене науке. Ви ако погледате његову књигу, она готово да фуснота ни нема. А друго, од онда па до данас су објављени многи радови и, што је још важније, објављене су многе нове збирке извора којима он није располагао. Он се практично ослањао само на Новаковићеве „Законске споменике српских држава средњег века”. Тако да, кад сам то почео пре готово три деценије, ја сам желео да направим нешто што би било у складу са захтевима савремене науке. А, наравно, највећа жеља ми је била да то приближим светској јавности – јер наш језик је, нажалост, језик кога мало људи зна – и онда сам почео да радим то на енглеском језику. Посао је био тежак и ја сам га радио готово три деценије, али одмах да кажем да нисам радио само то, јер сам имао и других обавеза. Прво, ових обавеза из наставе, друго – објављивао сам и текстове, учествовао сам у разним пројектима, ишао по разним научним скуповима, али увек сам радио на томе. А 2016. године, када сам отишао у пензију, онда сам могао да се посветим само томе па сам онда, што би рекли, додао гас и то завршио. Послао сам 2022. рукопис Брилу, и они су ми одговорили врло позитивно. Особа за коју ни дан-данас не знам ко је то био, написала је једну изузетно похвалну рецензију. Наравно, они су захтевали да текст њихов лектор, који је Британац и коме је енглески матерњи језик, прегледа и поправи, допуни, побољша, што је сасвим разумљиво – мој енглески је коректан, али далеко од тога да је савршен. Тако да, нас двојица смо се дописивали дуго, и погађали и нагађали, објашњавали... И ето, маја 2023. је то објављено, на моју велику срећу, и могу да кажем да ми је то можда, да будем мало нескроман, животно дело.

Ђ. С: Сасвим, сасвим на месту, професоре. У вези са овим што сте већ рекли: колико ти новооткривени извори који су објављивани, и са друге стране они већ објављени и проучени, могу да нам дају нових података и увида у правни систем средњовековне Србије, и да ли Ви имате поводом тога још неку занимљивост коју бисте поделили са нама?

С. Ш: Ја сам више обратио пажњу - за разлику од Тарановског - на утицај византијског права и на ту еволуцију институција, о којој смо већ говорили, што Тарановски није учинио. Он се ту и тамо освртао на византијско право, али мислим да је требало више. Ето, нека моја мала замерка мом великом претходнику који ми је у много чему био узор, је то. Друго, његова концепција је била да, рецимо, статуте приморских градова не треба узети у обзир, да то нису извори средњовековног српскога права, с обзиром да је то један потпуно различити правни систем. Тако да он о статутима Котора, Будве, Бара, Улциња и тако даље, уопште не говори. Ја сам опет сматрао да то спада у средњовековно српско право, и да је то део тог правног партикуларизма који је у средњем веку врло присутан. А опет, Будва, Котор, Улцињ, Бар - они су улазили у састав средњовековне Србије, и то становништво је имало неки полу-аутономан статус. То није онај грађански сталеж, онај *tiers état*, онај трећи сталеж из Француске, на пример, или из неке друге државе, из Енглеске, Немачке, (посебно овај француски који ће дићи револуцију) - али је ипак постојала нека врста ограничене аутономије у тим градовима, па сам ја онда на то мало више пажњу обратио. Нажалост, сачувани су само статути Котора и Будве. Наравно, Дубровачки статут нам доста помаже, иако Дубровник никад није био у саставу средњовековне Србије; а на основу неких одредаба Дубровачког статута професор Сима Ђирковић је реконструисао делимично и статут града Бара. Тако да, ето, имамо ту још једну компоненту. Све то Тарановски није био узео у обзир, и ја мислим да сам тиме мало то његово дело допунио. И наравно, ја сам, као што сам већ рекао, много, много више одредаба из византијског права цитирао и наводио. Да ли се то у Србији баш све примењивало, то смо већ рекли и то је дискутабилно, али ја сам сматрао да то треба навести, и онда сам се трудио да кад су упитању ти преводи дам и грчки текст - да дам прво превод на енглески, па затим у загради грчки и српкословенски текст, па ко зна те језике има могућност да упореди; па нек види, ако сам погрешно нешто превео, ја ћу му бити захвалан ако ми укаже на то.

Ђ. С: Поменули сте градске статуте, поменули смо и обичајно право, различите изворе права и те законске компилације које су ромејског порекла. Међутим, колико су други историјски извори, рецимо хагиографска књижевност, рецимо записи и натписи... важни за попуњавање српске средњовековне историје?

С. Ш: Несумњиво су важни; они немају примарни карактер, али нам као важна допуна служе. Рецимо хагиографије - подаци о оним првим државним саборима који су одржани за време владавине Сте-

фана Немање су искључиво на основу хагиографских података. На основу житија Стефана Немање, односно Светог Симеона, која су написали Сава и Стефан Првовенчани. Па и касније, оно што су писали Теодосије, Доментијан, посебно архиепископ Данило. Значи, то је врло важан извор и допуњује се са правним изворима, са текстовима са чисто правном садржином. Наравно, боље је кад имате и једно и друго; али ако нешто немате, онда се користите тиме што имате... Исто тако и она збирка натписа и записа коју је приредио Љуба Стојановић у 6 томова (ево је књига ту иза мене) – и она може да нам послужи. Рецимо, Жичка повеља је на основу натписа реконструисана, јер она је написана на зиду када улазите у манастир Жичу, ви је видите на...

Ђ. С: Са обе стране...

С. Ш: Јесте, са обе стране...

Ђ. С: Свода звоника.

С. Ш: Свода, јесте. Тако да, наравно, и то нам користи.

Ђ. С: Грачаничка повеља у једном параклису манастира Грачаница...

С. Ш: Јесте, Грачаничка... Имате, рецимо, онај натпис који каже како је Душан као престолонаследник водио рат против богумила и извојевао велику победу против безбожних јеретика итд, итд... Тако да, сваки сегмент је драгоцен. Поготово што ми немамо толико много извора, баш из тих разлога које смо поменули, тих пљачки, уништавања, паљења, који су по Балканском полуострву били, малтене, редовна појава.

Ђ. С: И даље остаје жал што Данилови настављачи нису обухватили Душанову биографију у целости.

С. Ш: Јесте... И наравно, што после Душанове и Урошеве смрти немамо много тога. Имамо неколико тих кратких родослова, имамо Јањинску хронику која је крајње пристрасна, и која је тог Тому Прељубовића најстрашније оцрнила... Е, сад, питање је, можда је он стварно то и заслужио...

Ђ. С: Грчки хроничар према српском деспоту?

С. Ш: Ха, то је дискутабилно...

Ђ. С: Своју „Историју”, као што смо рекли, написали сте на енглеском језику, а у Вашем опусу срећемо и низ радова на више светских језика. Који је изазов, а која је главна предност стварања на језику који је, да кажемо, нематерњи? Које је Ваше искуство са тим радом?

С. Ш: Па знате како, највише сам писао на енглеском језику из простога разлога што је он данас нека врста *lingua franca* и што га малтене сви знају. Ја лично сам много приврженији романским језицима, француском и италијанском, и француски боље говорим од енглеског; и француски је био први језик који сам учио, и могу да кажем да сам франкофил и италијанофил. Али „нужда закон мења” – сви данас читају енглески, па сам се зато одлучио... Дуго сам размишљао да монографију о средњовековном српском праву почнем на француском, чак сам пола стране и написао на француском, па сам онда то прецртао и почео да пишем на енглеском из овог разлога који нам је свима познат. А зашто је то? Па захваљујући томе успевамо да заинтересујемо неког за наше средњовековно право и за нашу историју. Ми смо имали одличних историчара и у 19. веку и данас их имамо, и ових чисто политичких историчара, и правних историчара – али, нажалост, када они пишу само на српском (или на српскохрватском, како се то звало у време када сам ја ишао у школу) онда ту нема много помоћи, јер мало људи то зна. Наравно, постоје центри за словенске студије у великим земљама, у великим универзитетским центрима, као што су Париз, Лондон, Рим, или Харвард и тако даље, али то је мали број људи који се тим питањем интересује. А овако ја се надам да ће макар неко прочитати и ово моје што сам написао о средњовековном српском праву, у сваком случају биће познатије него да је само на српском написано.

Ђ. С: Имате ли већ неке податке о томе какав је одзив поводом Ваше књиге?

С. Ш: Па не знам још, право да Вам кажем... У ствари, имам помало, зато што ми се обраћају неки људи и моле ме да им пошаљем неки текст, људи са којима никада раније нисам био у контакту, па су то видели и чули... Ипак је тај Брил врло угледна и позната издавачка кућа. Ја сам се мало распитивао, они су почели да раде још у 17. веку, крајем 17. века. Имају своје центре не само у Холандији, где им је седиште, него и у Енглеској, Немачкој, Сједињеним Америчким Државама... Рецимо, можда сте видели, ова моја књига као место издања има Лајден у Холандији и Бостон у САД. Тако да, имају своју филијалу и тамо, и имају чак и у Сингапуру и не знам где све. Јако су раширени по целом свету. И та књига је објављена у оквиру едиције која се зове „Средњовековно право и његова примена” и моја књига је 39. у тој едицији, а и после ње је изашло, вероватно, нешто. Раде они доста тога...

Ђ. С: Нарочито због тога што познавање нашег средњовековног права је делимично због тога прешло један, а можда и више океана.

С. Ш: Па, надам се. У сваком случају, знам да је књига у каталогизацији Конгресне библиотеке у Вашингтону, што је у поткорици и написано, због чега сам врло срећан. Па ће можда неко ко уђе у Конгресну библиотеку у Вашингтону доћи и до тога. Има наших земљака по Америци колико год хоћете. (Смех.)

Ђ. С: То је заиста дивна ствар. А поводом Вашег рада (да не причамо само о ономе што сте Ви написали) пре пет година издат је један посебан зборник радова назван врло прикладно *Nomophylax* – Сава би то рекао: „законохранитељ” – зборник који је издат Вама у част, у коме су запажена дела оставиле многе Ваше углавном млађе колеге, да кажемо сарадници и следбеници, из све три поменуте историје. Како сте се Ви осећали поводом таквог једног омажа?

С. Ш: Искрено да Вам кажем, ја сам био изузетно ганут и узбуђен, зато што су приређивачи тог зборника то крили од мене и ја нисам, верујте ми – није сада ово неко пренемагање – ја нисам знао да се то припрема Главни уредници су били Тамара Илић и Марко Божић. Тамара Илић није била моја студенткиња – она је завршила на Правном факултету у Београду – али стицајем околности када је она почела да ради у Византолошком институту мене су из Института звали да се са њом упознам, и ја сам јој предложио тему за њену докторску дисертацију; био сам јој, заједно са професором Симом Аврамовићем, ментор; тад је почела наша сарадња. Она је била један од уредника, а други је био Марко Божић, који је био мој студент у Новом Саду, и био је једно време асистент на Правном факултету у Новом Саду па је после прешао на приватни факултет Унион у Београду. Они су били главни уредници тог зборника, и они су ту окупили заиста једну лепу екипу колега не само из экс-Ју него и из иностранства; ту су били људи из Грчке, Немачке, Холандије, Русије, Италије и можда још неке земље, не могу сад да се сетим – не рачунам ту ове из Хрватске, Словеније и тако даље, јер то ја, некако, као бивши Југословен, сматрам да је наше. И ето то ме је... Био сам у тренутку када сам то чуо, и када је била презентација, био сам јако, јако узбуђен, јер то је било поводом мог 70. рођендана, и то сам као неку врсту признања примио... Ево опет сам се распекмезио!

Ђ. С: Не, не, не, пазите, то је и једна врста пригодног поклона и...

С. Ш: Јесте, јесте, мени је то много више значило него да сам добио, сад рецимо, хајде нећу рећи 100.000 евра, али рецимо 10.000 евра. (Смех.)

Ђ. С: Или златан сат. (Смех.)

С. Ш: Или 10.000 евра – јер 100.000 евра је ипак искушење. (Смех.)

Ђ. С: Када сумирамо овако једну импресивну биографију и библиографију...

С. Ш: А, немојмо претеривати!

Ђ. С: Добро... Право интервјуера је да постави оквир за разговор...

С. Ш: Океј, океј.

Ђ. С: Какви су Ваши планови за будућност? Да ли ћете се враћати неким ранијим темама, делима, прерадама?

С. Ш: Па, планове за будућност ми диктирају други. Из простог разлога што сад, ето, пошто сам стекао какав-такав углед у овој науци, стално ме зову да дам неки прилог за неки скуп, зову ме да дођем, ево стално путујем негде по тим научним скуповима... А ја сам решио – сад ево откривам једну малу тајну – да напишем и српску верзију ове књиге, на којој врло интензивно радим. То неће бити буквални превод са енглеског оног што сам написао, него ће бити књига прилагођена домаћем читаоцу. Ево, написао сам четири поглавља, остала су ми још два. Е сад, ако ме Онај одозго у добром здрављу подржи, ја се надам да ћу тамо негде до краја наредне године или почетком 2026. завршити то. Знате како, када пишете за странага читаоца, морате дати нека објашњења која су и језичке и географске и историјске природе. Кад, рецимо, споменете Смедерево или Дечане, морате написати неку фусноту, јер шта зна Енглез где су Дечани или где је Смедерево.

Ђ. С: Или шта су „оба Полога”.

С. Ш: Или шта су, дабоме, оба Полога. Или манастир Архиљевица, сад да не идем у неке детаље. Рецимо, у Душановом законнику имате онај један члан који каже: када се неко лажно закуне, ти поротници не смеју „ни да се жене ни да се муже”. Ово да се „муже”, то је оно што ми данас кажемо „да се удају”. Ал’ смо ми тај израз „мужити се” потпуно...

Ђ. С: Изобичајили...

С. Ш: Изобичајили. Мислим да је боље „мужити се” него „удати се”. Шта значи „удати се”? Да не коментаришем... То треба Енглезу објаснити, и онда дајете и једно мало језичко објашњење и тако даље, и тако даље. Свега тога не треба у српском, тако да мислим да ће се српско издање разликовати од енглеског – не доста, али бар једно 20–30%. Е, то ми је жеља да завршим али, кажем Вам, стално ме негде позивају. Ја, сад, не жалим се због тога...

Ђ. С: Као и на овај интервју, рецимо...

С. Ш: Као и на овај интервју. Морам да кажем да ми то и прија и импонује, јер су то све нека признања вашег рада. Ево сад ме је позвао један колега из Словачке за кога уопште нисам знао да постоји, он је чуо за ову моју књигу. Спрема се један велики зборник канонског права свих европских држава кога приређује Универзитет у Њитри. Њитра је један мали град у Словачкој који је значајан за историју свих Словена, јер то је прва словенска епископија коју су основали Ђирило и Методије, када су дошли тамо. Њихов универзитет носи име Константина (Ђирила). И тај колега ме је замолио да напишем о овим нашим зборницима канонског права. Ето како ми је улетела сад... а ја нисам могао то да одбијем с обзиром да је та Њитра један предиван градић (моја супруга и ја смо га посетили), а и из поштовања према Ђирилу и Методију - пазите, прва словенска епископија! Па не можете да прођете поред тога као да је турско гробље.

Ђ. С: Историјска је тема, историјска је и...

С. Ш: Јесте, а и место одише историјом. Један заиста диван средњовековни град. Наравно, има он и свој модерни део, али тај средњовековни део - када уђете у њега, чини вам се као да ћете срести Ђирила или Методија на улици.

Ђ. С: Није без разлога речено да средњи век, по многим питањима, и даље живи.

С. Ш: То је тачно, то је тачно.

Ђ. С: На самом крају овог разговора, која би била нека Ваша порука за нове генерације правника, историчара, па и правних историчара?

С. Ш: Уколико Вас то занима, читајте што више. Окрените се изворима - извори, извори и само извори! И када изворе проучите, заvoleћете историју. Када вам је презентирају као бубање факата, замрзећете је. Зато почните да волите историју, а прво и пре свега прочитајте Херодотову „Историју”, јер он је отац историје, од њега све почиње. И ко год прочита Херодотову „Историју”, не верујем да му се историја неће допасти.

Ђ. С: Поштовани професоре, пуно Вам хвала на разговору за Весник.

С. Ш: Хвала и Вама.

Рад приспео / Paper received: 30. 12. 2024.

Прихваћен за објављивање / Accepted for publication: 31. 12. 2024.